

**Дитяча ручна праця як засіб формування творчої особистості:
історична ретроспектива**

В умовах модернізації освіти в Україні надзвичайно важливого значення набувають питання, пов'язанні з формуванням творчої особистості підростаючого покоління різноманітними засобами. Про актуальність зазначеної проблеми наголошується в основних державних документах, які регулюють розвиток освіти в Україні: Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки та ін.

Феномен творчості завжди привертав увагу дослідників як найважливіший компонент соціальної культури. Творчість – це позитивно спрямована діяльність, каталізатор прогресивних змін у суспільстві, культурі. Це багатогранне поняття, що пронизує всі сторони діяльності особистості і проявляється у всіх напрямках суспільної практики. З моменту зародження та становлення шкільної практики навчання особлива увага завжди приділялася вихованню особистості, що зможе творчо ставитися до праці, самостійно знаходити вирішення назрілих проблем.

Протягом тривалого часу творчі здібності вважалися притаманними лише обранцям долі. Проблемами творчості з давніх-давен цікавилися Платон, Аристотель, Августин, Гегель, Й.-Г.Песталоцці, та ін.

Більш глибоке дослідження питань творчості, особливостей творчої діяльності, умов формування творчої особистості почалося на межі XIX та XX століть. Великий внесок у дослідження проблем творчості внесли Г. Буш, О.Леонтєв, К.Пігров, Я.Пономарьов, С.Рубінштейн, О.Тихомиров, П.Якобсон, Л.Яценко. Питання розвитку творчих здібностей розглядали

В.Андрєєв, І.Волощук, Л.Єрмолаєва-Томіліна, В.Моляко, Я.Пономарьов та ін. Вчені В.Андрєєв, А.Бертон, Л.Виготський, Г.Костюк, В.Рибалка та ін. розглядають творчу діяльність учнів як таку, що сприяє розвитку цілого комплексу якостей творчої особистості: самостійність у виборі знань; працелюбність; вміння бачити головне; бачити спільне в різних і різне в подібних явищах; розумова активність; підбір матеріалу, який необхідний для виконання конкретного завдання і т.д.

Відомо, що в основі творчості лежить, як правило, трудова діяльність людини. Праця – єдиний засіб перетворення людини в творчу особистість. Творчі ідеї самі собою не народжуються, а виникають тоді, коли людина відчуває потребу щось змінити, вдосконалити. До творчості людину спонукають як соціальні мотиви, так і її фантазія, мрії.

Одним із видів трудової діяльності є дитяча ручна праця, яка починаючи з кінця ХІХ століття активно використовується в навчальних закладах як навчальний предмет і як засіб виховання дитини.

Окремі питання щодо використання ручної праці у педагогічних цілях досліджувалися сучасними науковцями (Г.Беленька, Т.Єськова, В.Ждан, Л.Калуська, В.Колеснікова, В.Котирло, М.Машовець та ін.).

Значний внесок у теорію та практику використання дитячої ручної праці як засобу розвитку творчої особистості зробили видатні вітчизняні вчені С.Русова, Н.Лубенець, Я.Чепіга, В.Сухомлинський та ін.

Метою статті є висвітлення ретроспективи поглядів вітчизняних педагогів на роль та значення ручної праці у формуванні творчої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми виховання креативності, творчості, як невід’ємних рис всебічно розвиненої особистості, а також пошук засобів їх формування – у центрі уваги педагогів і науковців усіх часів. Вивчення й аналіз педагогічної спадщини видатних вітчизняних педагогів є вагомим джерелом пошуку нових форм, методів і засобів формування креативності у сучасних дітей.

Видатний науковець В.Бехтерев, розглядаючи питання розвитку інтелекту та творчості особистості зазначав: «Для всякого розвитку дитини (інтелектуального і творчого) необхідна та чи інша ступінь обдарованості і відповідне виховання, які створюють певні навички в праці; останнє розвиває нахил в бік природних задатків, завдяки чому виникає майже непереборне прагнення і потяг для творчості, безпосереднім визначенням її задач є оточуюче середовище у формі даної природи, матеріальної і соціальної обстановки» [1, с.34].

Сприятливі умови для організації трудової діяльності, спрямованої на розвиток творчої особистості створюються під час занять ручною працею. Ручна праця як навчальний предмет вперше вводиться в практику роботи школи О.Саломоном у другій половині XIX століття. Однак ще у працях XVII – XVIII ст. (Я.А.Коменський, Дж.Локк, Ж.Ж.Руссо) містилися чисельні аргументи на користь включення до навчального процесу трудової діяльності, що відповідає фізичним та інтелектуальними можливостям дітей. Й.Г.Песталоцці вперше пов'язав мотивацію праці з природою дитини, а саму працю розглядав як важливий елемент навчаючого виховання і педагогічно організованого середовища. До аналогічних висновків прийшов і Ф.Фребель. Досвід використання фізичної праці накопичили в кінці XVIII – початку XIX століття і представники філантропізму.

У другій половині XIX століття дитяча ручна праця активно використовується в педагогічних цілях представниками різних педагогічних течій (мануалізму, трудової школи, активізму та ін.). В Росії на ролі та значенні дитячої ручної праці активно наголошував К.Цируль, ідеї якого були поширені і на Україні.

У роботі «Ручна праця в загальноосвітній школі» К.Цируль підкреслює, що «людина істота не тільки розумна, розсудлива, але і більшою мірою діюча і обдарована волею» [9, с.17]. Він зауважує, що «праця виховує не тоді, коли дитина виконує певні рухи, а коли спрямовує свої рухи на втілення ідеалу прекрасного виконання» [9, с.69].

Здійснене нами дослідження показало, що наприкінці XIX – початку XX ст. в Україні активно поширюється практика використання ручної праці у педагогічних цілях у дитячих садках та початковій школі. Ручна праця використовувалася не тільки з метою розвитку рухів, дрібної моторики, а й творчості та формування важливих моральних рис особистості. Але на той час ще не була розроблена методика організації та проведення занять, а у вихователів не було чіткого уявлення щодо виховного потенціалу різних видів праці. Вони користувалися рекомендаціями Ф.Фребеля, М.Монтессорі, Є. Водовозової, А.Симонович та ін. щодо організації роботи з ручної праці.

Однак згодом у вітчизняній педагогічній практиці виділяється ряд педагогів, які активно розробляють дану проблему.

Надзвичайно цінною у вирішенні означеного питання є педагогічна спадщина Софії Русової. Так, ставлячи у центр своєї педагогічної концепції дитину, педагог неабияку роль відводила, з-поміж природжених задатків, здібностей, можливостей, талантам дитини. А відтак одне з головних завдань виховання педагог вбачала у формуванні творчої особистості, яка здатна до збагачення культурного потенціалу свого народу. На думку Софії Русової, вихованню такої особистості сприяє, насамперед, праця, тому у різноплановій творчій спадщині педагога значне місце відводиться саме ручній праці, як каталізатору розвитку творчої особистості дитини, про що свідчить аксіоматичний вислів: «Праця в сучасному вихованні є метод, яким кожне знання зафіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою: через руку в розум» [3].

Методична система ручної праці дошкільників Софії Русової передбачає декілька видів ручної праці, органічно пов'язаних між собою. Найбільшим потенціалом у розвитку креативності дітей відзначається естетико-декоративний вид дитячої ручної праці, який серед інших, передбачає й традиційні народні види творчості: ліплення, малювання, аплікацію, нанизування, виколювання, складання з паперу, вишивання, плетіння, ткання тощо з обов'язковим використанням природних матеріалів

рідної місцевості. При цьому, як зазначає Софія Русова, важливо враховувати не лише вікові особливості дитини, а її смаки й нахили, ручна праця повинна бути цікавою та захоплюючою, здійснюватися творчим дитячим мисленням, оскільки лише за таких умов вона сприятиме розвитку творчих рис. Важливими у творчому розвитку дитини Софія Русова вважала незначні на перший погляд моменти, наприклад, виготовлення всією родиною святкових прикрас, власноручне створення дитиною разом з дорослим дидактичного матеріалу (паперових літер, цифр, геометричних фігур), який буде застосовуватися у навчанні тощо. У зазначених видах праці, згідно методичної системи педагога, повинні створюватися спеціальні умови організації занять з непрямыми методами педагогічного керівництва «..взагалі дитячу працю треба так провадити, щоб творча робота могла якнайкраще індивідуалізуватися», саме така праця буде «захоплювати дитину й давати їй радість».

Великого значення праці, зокрема ручній, у гармонійному розвитку дитини надавав відомий український педагог Я. Чепіга. Метою виховання педагог вважав розвиток і виховання в кожній дитині здатності повноцінно сприймати навколишнє середовище, світ людей. При цьому визначальну роль, на думку вченого, має така тріада потенцій: пізнавальні (розум), ціннісно-орієнтаційні (почуття), творчі (діяльність і воля). Відтак, педагог-дослідник у своїх творах наголошував на необхідності організації процесу цілеспрямованого сенсорного розвитку учнів, зараховуючи дотик до одного з головних інструментів свідомого пізнання дійсності. Для розвитку почуттів і творчих рис педагог радив використовувати дитячу художню самодіяльність, гру і працю, а також заняття з ліплення, малювання, плетіння тощо.

На його думку, ручна праця є головним важелем у процесі розвитку дитини, насамперед розумовому, оскільки розвиває органи відчуття, м'язи, розум і волю, уяву і фантазію, і, що найголовніше, збуджує самодіяльність і творчість.

Творчу ручну працю педагог відносив до найважливіших чинників виховання, оскільки за її допомогою задовольняються естетичні потреби особистості, формуються нові уявлення, розвивається уява, вона є джерелом радості, бадьорості духу, морального та фізичного здоров'я. Я.Чепіга стверджував, що у вільній творчій праці виховуються моральні риси і якості людини, її творчі здібності, воля і характер.

Згідно поглядів педагога, виявити у дитини найкращі риси, закладені природою, зокрема творчі здібності, покликана школа. З цією метою він радив увести до програми початкової школи спеціальний розділ «Розвиток зовнішніх почуттів».

Так, описуючи досвід організації нової школи А.Фарія, Я.Чепіга зазначав, що «ручній праці в Б'єржі надається не самостійне значення, а завше пов'язується вона з різноманітною розумовою і громадською діяльністю дитини, і цим значно збільшується виховна цінність ручної праці» [10]. Завдяки такому погляду на ручну працю і самі заняття набувають іншого змісту. «Ручна праця ... є цінним фактором фізичного й розумового виховання дитини. Окрім того, що вона задовольняє властиву дитині потребу в діяльності, вона розвиває також спостережливість і уяву дитини, розвиває дух ініціативи і творчості, сприяє розвиткові акуратності й точності і дає постійну можливість застосовувати на практиці різні знання (природничі науки, математика, фізична географія і т.д.), для яких ручна праця є реальним і живим засобом виявлення. Займаючись ручною працею, діти набувають у той же час умінь, таких потрібних у житті» [10].

Виходячи з цієї позиції, у «Проекті української школи» Я.Чепіга наголошує на обов'язковості використання дитячої ручної праці у навчальному процесі. «Жодної праці так не очевидна користь у школі, як ручної праці. Вона має всі дані, щоб стати в нашій школі головним рушієм в розумовому розвитку, а також сприяти збудженню й розвитку моральних і соціальних інстинктів» [11].

Важливу роль ручної праці у розвитку всебічно розвиненої особистості, зокрема її креативності, неодноразово підкреслювала відома педагог Н.Лубенець.

З'ясовуючи питання змісту освітньо-виховної роботи у дошкільному закладі педагог вважала, що він повинен спрямовуватися на творчий розвиток особистості та розкриття здібностей кожної дитини, тому теоретичні розробки і практика Н.Лубенець були націлені на впровадження видів діяльності дитини, в яких активність, самостійність, творчість проявляються найяскравіше, а також формуються естетичні смаки, які є, на думку педагога, важливими складовими всебічного гармонійного розвитку дитини дошкільного віку. З цього приводу педагог-дослідник зазначала: «Найбільше, що ми повинні виховувати в дитині, - це її творчі сили та самодіяльність» [2, с.1]. Відтак і організація діяльності дітей у навчальному закладі передбачала продовження розпочатого у дитячому садку, з обов'язковим уведенням до шкільної програми різних видів ручної праці, серед яких Н.Лубенець особливо виділяла: малювання, ліплення, плетіння, нанизування намиста, вирізування з паперу тощо, бо саме вони суттєво задовольняють потреби дитини у творчій діяльності, надають можливість вільно проявляти свою фантазію та ініціативу.

Взагалі малюванню та ліпленню Н.Лубенець надавала виняткового значення, як провідним засобам формування спостережливості й уяви, вважаючи, що вони не лише допомагають відтворювати сприйнятий навколишній світ, а якнайкраще розвивають творчу уяву та креативність мислення дитини. Педагог вважала, що всі без винятку заняття з дітьми повинні спрямовуватися на розвиток творчих здібностей особистості.

В подальші роки педагоги (Н.Альмединген, Л.Тезавровська, Є.Тихеева, Г.Тумім, Л.Шлегер та ін.) наголошували на особливій ролі праці у вихованні дітей, надаючи вирішального значення формуванню особистості саме засобами ручної праці, оскільки вважали, що вона впливає не лише на фізичний розвиток дитини, а й на важливі риси особистості, зокрема їх творчі

здібності. Ці вихователі були послідовниками Ф.Фребеля, пропонували використовувати фребелівські заняття для розвитку дрібної моторики з метою підготовки дітей до більш складних видів ручної праці, зокрема вишивання, плетіння, нанизування та ін.

У 30-х роках у зв'язку з політехнізацією освіти, актуалізувалася тенденція до відмови від попередніх педагогічних надбань з питань використання ручної праці. Починають закриватися майстерні, «робітні» кімнати, з яких вилучають обладнання; менше уваги звертається на якість виконання дитячих робіт; змінюється зміст та форми організації дитячої праці.

Однак ідеї використання дитячої ручної праці згодом у 60- 70-х знаходять своє продовження у педагогічній практиці творчих, прогресивних педагогів, зокрема Василя Олександровича Сухомлинського.

Спостерігаючи за розумовим розвитком учнів, В.Сухомлинський помітив: там, де руки вихованців у дитинстві та отрочстві не знали складної, копіткої розумової роботи, а виконували лише одноманітні фізичні дії, там юнаки та дівчата були безпорадні та боязкі, коли їм довелося виконувати більш складні роботи. Відсутність занять творчою ручною діяльністю негативно позначилась на розумовому розвитку дітей. «Спостерігаючи працю підлітків, я переконався, що існує залежність між розвитком розуму, розумовими здібностями і майстерністю рук» [6, с.264].

В.Сухомлинський зазначає, що «є особливі, найактивніші, найбільш творчі ділянки мозку, які пробуджуються до життя завдяки поєднанню процесів абстрактного мислення і тонкої, мудрої роботи рук» [6].

До занять ручною працею вихованці «Школи радості» залучалися з першого класу. При цьому педагог важливого значення надавав підбору видів рухів, уникненню фізичного перевантаження. «У майстерні, в робочих кімнатах гуртків, у лабораторіях, на ділянці і в саду важливе місце займала тонка, віртуозна, філігранна праця, що вимагає розрахунку, узгодженості сили й розуму, постійного самоконтролю» [5, с.369].

Василь Олександрович зазначав, що «руки ... дисциплінують розум: виховують самоконтроль та чутливість думки до точності, тонкості, краси» [6].

В.Сухомлинський підкреслював, що праця має бути посиленою і мотивованою, поєднувати зусилля розуму та рук. Наполягав на необхідності досягнення учнями досконалості навіть у виконанні елементарного завдання. Він зазначав, що майстерність досягається руховими вправами, точністю взаємодії лівої і правої рук, адже «розвиток дитини на кінчиках її пальців». Розвиваючи майстерність рук, педагог розвивав розум дитини.

На думку В.Сухомлинського, праця має поєднуватися не тільки з розумовим вихованням. Вона повинна відігравати роль виховної сили у гармонійному розвитку особистості. «Праця, відірвана від ідейного, інтелектуального, морального, естетичного, емоційного, фізичного виховання, від творчості, від інтересів, від потреб, від багатогранних відносин між вихованцями, стає для вихованців повинністю, яку їм хочеться швидше «відбути» [4, с. 576].

Діти мають займатися улюбленою справою, не підозрюючи, що ця справа дає їм можливість навчитися мислити, отримувати знання не шляхом заучування готових текстів та висновків, а здобуваючи інформацію з першоджерел. Якщо діти самостійно обирають сферу своєї діяльності, отримують ті знання, які відповідають їх прагненням, то їх розвиток прискорюється, а інтелект розвивається досить інтенсивно. Діти, зробивши зранку домашні завдання, віддавши належне традиційному навчанню, після уроків займалися справами, які відповідали їх душевним потребам. Таке навчання вони називали «школою радості» - адже саме радість супроводжувала їхню іноді нелегку працю.

Отже, аналіз педагогічної спадщини видатних вітчизняних педагогів щодо можливостей використання дитячої ручної праці з метою формування творчої особистості засвідчує про активність цього процесу, а також

наявність продуктивних ідей, які можуть представляти інтерес для сучасної педагогічної теорії та практики.

Здійснене дослідження не претендує на вичерпний аналіз проблеми. До подальших напрямів наукового пошуку можемо віднести вивчення історіографічного аспекту дослідження проблеми становлення та розвитку творчої особистості, вивчення досвіду зарубіжних вчених щодо використання потенціалу дитячої ручної праці у педагогічних цілях.

Література:

1. Бехтерев В.М. Творчество с точки зрения рефлексологии /В.М.Бехтерев // в кн.. : С.О.Грузинберг Гений и творчество. – Л. : 1924. – 120с.
2. Лубенец Н. Дошкольное воспитание и народная школа / Н.Лубенец // Русская школа. – 1913. - №11. – С.1 -16.
3. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання / С.Ф.Русова. Просвіта. – Львів ; Краків ; Париж, 1993 С.29 - 45.
4. Сухомлинський В.О. Листи до сина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [В 5 т.]. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С.585 – 657.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [В 5 т.]. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 283 – 582.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [В 5 т.]. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С.7 – 279.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [В 5 т.]. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 1. – С.55 – 208.
8. Сухомлинський В.О. Підготовка учнів до трудової діяльності. – К. : Радянська школа, 1957. – С.10.
9. Цируль К.Ю. Ручной труд в общеобразовательной школе. – С – Пб : Издание картографического заведения А.Ильина, 1894. – 258с.
10. Чепіга Я.Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А.Фарія. (Бельгія) / Чепіга (Зеленкевич)Я.Ф. // Вибрані педагогічні твори:

Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л.Д.Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків: «ОСВ», 2006. – С.184 – 199.

11. Чепіга Я. Проект української школи / Я.Чепіга // Світло. – 1913. - №4. – С.12 – 29.

АНОТАЦІЯ

Стеценко Н.М. Дитяча ручна праця як засіб формування творчої особистості: історична ретроспектива. *У статті проаналізовано підходи вітчизняних учених щодо використання дитячої ручної праці у педагогічних цілях і висвітлено її можливості щодо формування творчої особистості.*

Ключові слова: ручна праця, творчість, особистість дитини.

АННОТАЦИЯ

Стеценко Н.Н. Детский ручной труд как средство формирования творческой личности: историческая ретроспектива. *В статье проанализированы подходы отечественных ученых относительно использования детского ручного труда в педагогических целях и отражены его возможности относительно формирования творческой личности.*

Ключевые слова: ручной труд, творчество, личность ребенка.

Педагогічні науки [зб.наук.праць / ред.кол.: Барбіна Є.С., Федяєва В.Л. та інші]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2014. – Вип. 64. – С.74 – 79.